

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА II

БРОЈ 2

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR II
VOLUME 2

Accepted on March 25th 2014, at the 2nd meeting of the SASA Department of Languages and Literature, following the reviews of academician *Nada Milošević Dorđević* and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief

Corresponding member
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2014

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА II

БРОЈ 2

Примљено на II скупу Одељења језика и књижевности
од 25. марта 2014. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Борђевић и академика *Предрага Пипера*

Уредник

дописни члан

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2014

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 450 примерака

Штампа
Сајнос, Нови Сад

© Српска академија наука и уметности, 2014

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је дописни члан Мило Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године.

Прилози се објављују без измена, а нема текстова оних говорника који свој рад нису доставили.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

5. II 2013 – 17. XII 2013.

Уредник

дописни члан Миро Вуксановић

Стручни сарадник

Биљана Јоцић

САДРЖАЈ

<i>The theory of Hardy's Z-function / Aleksandar Ivić</i>	9
<i>Послератна српска књижевност 1945–1970 и њена историја / Предраг Палавестра</i>	17
<i>Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса / Михаило Војводић</i>	25
<i>Заједничко у словенском фолклору : зборник радова / уредник Љубинко Раденковић</i>	37
<i>Византијски свет на Балкану / уредници Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић</i>	51
<i>Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције : зборник радова са научног скупа одржаног 6–8. децембра 2010. / уредници Тибор Варади, Горан Башић</i>	61
<i>Дан Библиотеке САНУ посвећен књижевнику Светолику Ранковићу поводом 150. годишњице рођења</i>	67
<i>La Serbie et les pays serbes : l'économie urbaine : XIVe–XVe siècles / Desanka Kovačević-Kojić</i>	79
<i>Употреба молекула : хемијски есеји о молекулима и њиховим применама / Живорад Чековић</i>	89

<i>Climate change : inferences from paleoclimate and regional aspects / editors André Berger, Fedor Mesinger, Đorđe Šijački</i>	99
<i>Математичка теорија топлотних појава насталих сунчевим зрачењем / Милутин Миланковић ; редактори Зоран Кнежевић, Александар Петровић</i>	99
<i>Над преписком Мартина Хајдегера : један вид епистоларне филозофије / Данило Н. Баста</i>	103
<i>Ватикан у балканском вртлогу : студије и расправе / Драгољуб Р. Живојиновић</i>	123
<i>„La Dalmazia o morte” : италијанска окупација југословенских земаља 1918-1923. године / Драгољуб Р. Живојиновић</i>	123
<i>Зборник у част Николе Хајдина поводом деведесетог рођендана / уредници Ђорђе Злоковић, Градимир Срећковић, Ненад Марковић</i>	137
<i>Сродници / Светлана Велмар-Јанковић</i>	159
<i>Сто година Јужнословенског филолога (часопис издаје Институт за српски језик САНУ)</i>	171
<i>Тотални геноцид : Nezavisna država Hrvatska 1941–1945 / Динко Давидов</i>	183
<i>Anthropogenetic homozygosity and adaptive variability : HRC-test in studies of human populations / Dragoslav Marinković, Suzana Svjetičanin</i>	193
<i>Ка изворима речи : тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ : зборник радова / приредила Марта Бјелетић</i>	209
<i>Именик аутора, уредника и говорника</i>	223

Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса /
Михаило Војводић ; предговор Василије Ћ. Крестић. – Београд : Српска
књижевна задруга, 2012

Говорили: академик Василије Ћ. Крестић
дописни члан Љубодраг Димић
дописни члан Михаило Војводић

У Београду, уторак 5. март 2013. у 13 часова

КОТЕ СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

Пажљив приказ заслужује књига која је објављена у најстаријој и нај-
лепшој српској едицији, чији је знак смислио песник. То је *Коло* Српске
књижевне задруге. Задругин први председник био је Стојан Новаковић.

Књига је добила награду за науку Вукове задужбине која делује у не-
кадашњој кући српског Министарства просвете. Министар просвете је био
Стојан Новаковић.

Студију о њему приказујемо на Трибини Библиотеке САНУ. Подсећамо
да је Стојан Новаковић био управник националне библиотеке, да је саставио
и објавио прву ретроспективну српску библиографију. Истичемо да је Стојан
Новаковић био председник Краљевске академије наука од 1906. до смрти,
девет година касније.

Књигу о Стојану Новаковићу написао је дописни члан, историчар Ми-
хаило Војводић. На почетним страницама има и реченицу:

„Стојан Новаковић је својом делатношћу постао синоним по свему
изузетног борца на националним задацима Србије и српског народа”.

При самом крају студије Војводић је навео речи Стојана Новаковића да је неслога српски „природни недостатак народни” и да се тај недостатак може победити једино „дубоком културом и узвишеним прегоревањем”.

Стојан Новаковић је био међу људима *дубоке културе*, међу људима који су *узвишено прегоревали* и међу реткима који су успели да политика не смета науци, а да наука помаже напредне покрете у политици. Зато смо у сићушном запису оволико пута поновили име свестраног и свестрано оствареног Стојана Новаковића. Таква имена се често изговарају да не би отишла у непамћење, да их не бисмо неправедно заклонили.

О Стојану Новаковићу и књизи о њему говориће писац предговора академик Василије Крестић и дописни члан Љубодраг Димић. Потом ће своју реч казати дописни члан Михаило Војводић.

(Уводна реч уредника)

М. В.

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

Стојан Новаковић је, ван сваке сумње, личност коју је тешко представити, не само због разноврсних научних и политичких делатности којима се бавио него и због огромне заоставштине која је из тога проистекла. А то значи да истраживачу и писцу његове биографије није лако све то да савлада. Као филолог који се исказао већ завршетком лицејских студија, историчар који је читавог живота стварао, сугестивни политички писац и мемоариста, а затим више од педесет година имао је значајне положаје најпре као управник културних установа, професор средње и велике школе, ангажовани политичар још од својих младих дана, првак политичке партије, скупштински делегат, министар, председник владе, посланик на страни, дипломата, предводник дипломатских мисија – све то довољно говори да је био неуморан и у области науке и оперативне политике. Оставио је више стотина библиографских јединица за које се зна, док је за многе тешко утврдити његово ауторство, јер се није потписивао, или их је обележавао шифром. Уградио је себе и у разноврсне националне успехе земље, али се размера његовог доприноса не може увек прецизно утврдити, некад се може препознати или само претпоставити.

Михаило Војводић се већ неколико деценија с прекидима бави Новаковићем. Види се то и по садржају ове књиге у којој је акумулирано знање које се није могло брзо стећи нити су се оцене о Новаковићу могле доносити без познавања дуге еволуције у којој се формирао као научник и политичар. С обзиром на то да је Новаковића у целини истраживачки тешко савладати,

Војводић се углавном определио за то да изучи његов национални рад и његову улогу на пољу спољне политике земље. Уосталом, било је то и једно од главних Новаковићевих занимања за које је читавог живота био заинтересован а радио га је с љубављу и био увек спреман да велики део свог научног посла усмери тако да послужи као основа за утврђивање и остваривање оног далекосежног циља који је сам себи поставио у политици. Да бих показао шта му је био циљ, послужићу се речима Новаковићевог млађег партијског колеге и угледног напредњака Павла Маринковића, који је о томе рекао: „Ослобођење и уједињење српског народа била је његова жеља пред којом је све ишчезавало”.

Определивши се за тумачење Новаковићевог рада у служби националне спољне политике Србије, Војводић је овом књигом желео да га представи у појединачним целинама које су се издвајале на том пољу и, с тим у вези да прикаже његове програме, циљеве, методе, као и постигнуте резултате. Према томе, садржину ове књиге чине заокружена питања којима се Новаковић бавио, а с обзиром на то да је њихова актуелност у политици Србије имала своју временску поступност, то је и определило Војводића да усвоји хронолошко-проблемски распоред по којем је у овој књизи изложио своје резултате.

Новаковић се најдуже и најтемељније бавио судбином неослобођеног српског становништва које је одлукама Берлинског конгреса остало изван граница међународно признате Србије. Радило се заправо о Србима у Старој Србији и Македонији. С обзиром на то да се у својим научним студијама и расправама доказао као изузетан познавалац тог простора, заправо језгра некадашње српске средњовековне државе, и самим тим свестан његове огромне важности за будући самосталан развитак српског народа, Новаковић је осамдесетих и деведесетих година 19. века, као посланик у Цариграду у два мандата, и као председник Владе, водио добро осмишљену акцију на заштити Срба у Турској с циљем да ојача њихов дух и веже их за Србију. Определивши се за употребу мирних и легалних средстава, као једино могућих на турској државној територији, он је с пуно такта, опреза и методичности плео мрежу српских школа и верских установа као главних упоришта српског народа. У својој дипломатској тактици вешто се крећући између турских званичних власти, Васељенске патријаршије и пропаганде суседних балканских држава, успео је да добије неколико српских владичанских средишта, чијом помоћи је отварао и српске школе. У тој борби основао је и неколико српских конзулата у европској Турској, као националних средишта у којима је службовао један број младих, способних и образованих дипломата као што су Миленко Веснић, Мирослав Спалајковић, Света Симић, Бранислав Нушић, Милан Ракић, Милојко Веселиновић и други. Према томе, велика је Новаковићева заслуга и у образовању национално опредељеног српског дипломатског кадра.

Војводић је утврдио да је Новаковић испољио вештину да таквим својим радом не изазове подозрење ни појединих великих сила заинтересованих за турско наслеђе на балканском простору. Мислио је у првом реду на Аустроугарску. Иако је у почетку, као један од првака Напредне странке, био близак династији Обреновића и наклоњен Аустроугарској, већ од средине осамдесетих година исказивао је русофилско расположење. Учинио је то највише из практичних разлога, мислећи да је боље наклонити се на Русију, јер је њен утицај на Турску био већи и самим тим и неопходан као подршка тамошњим српским интересима. Овome треба додати и то да Новаковић није опраштао Аустроугарској окупацију Босне и Херцеговине, коју је одобрио Берлински конгрес. Иако је своју веру у Русију полагао и почетком 20. века, као посланик у Петрограду, њена неспремност да својим утицајем помогне признање српске народности у Турској допринела је да је и она пуно изгубила у његовим очима као ослонац на који треба са сигурношћу рачунати. Неповељењу Новаковића у велике силе још више је допринела и Анексиона криза, која га је и лично погодила. Једнострана одлука Аустроугарске да прикључи територију Босне и Херцеговине поседима Хабзбуршке круне 1908. године и међународна криза која је из тога проистекла, о чему је Војводић писао у посебном одељку ове књиге, била је заправо за Новаковића још једно велико искуство. Његово разочарање, пре свега у силе Тројног споразума, толико га је поколебало у очекивањима да ће се споља наћи подршка српским интересима, да се од тада окренуо идеји балканског савеза.

Новаковићеву запажену улогу у балканским ратовима, чије избијање је убрзала Анексиона криза, Војводић је видео као признање Србије за његов целокупни дотадашњи рад на одбрани српских интереса. Српски државни врх му је доделио место предводника српске делегације на мировној конференцији зараћених страна у Лондону где се требало борити да победе српске војске у рату не буду једноставно поништене за зеленим столом. Веровало се да ће се он, својим огромним знањем као и поверењем које је уживао у међународним круговима, и посебно, угледом међу тадашњим руским политичарима, изборити за оне циљеве које је Србија формулисала уочи рата и војнички их испунила. Огромном енергијом, која је превазилазила терет његових година, Новаковић се носио са турским одуговлачењем да се помире с поразом и губитком европских територија. Што је још важније, Новаковић је непрекидно обигравао око тамошњих амбасадора великих сила које су албанско питање извукле из руку преговарача ратујућих страна и презеле на себе да га реше. Лондонска конференција амбасадора имала је заправо задатак да образује аутономну Албанију и разграничи је са суседима. Новаковић није успео да убеди амбасадоре у неопходност да Србија добије територијални, или бар железнички излаз на Јадранско море, али је

зато допринео томе да неколико српских вароши у Метохији не уђе у састав новостворене албанске државе. Војводић је објаснио и Новаковићево залагање да се новонастали српско-бугарски спор око разграничења у Македонији заврши договорима а не међусобним ратом и растурањем балканског савеза, како се, супротно његовим настојањима, догодило.

Пред крај живота, а предосећајући да се ближи нови сукоб на Балкану у коме неће бити поштеђена Србија, Новаковић је, уз помоћ пера, и враћајући се примерима из прошлости, хтео да формулише своје уверење у оно што предстоји. Искуства из старије и новије прошлости српског народа хтео је да преточи у поуке за будућност. Био је сигуран у неизбежан сукоб са Аустроугарском. Зато је, уместо ослонца на растуруени балкански савез, и уз приметну обазривост према могућој подршци пријатељских сила, највише рачунао на повезивање југословенских народа. Било је то уверење које је делио и с једним значајним кругом српских интелектуалаца. Окренуо се зато најпре идеји српско-хрватског удруживања исто онако као што је некада рачунао да је бугарско-српско повезивање кичма балканског савеза. Живо се залажући на њеном остварењу умео је то да искаже и у својим јавним иступањима, разговорима, а још више у својим студијама. У свом последњем написаном делу, заправо тестаментарној поруци под насловом *Југословенски проблеми*, које је објављено на француском језику само неколико месеци после његове смрти, показао је да је озбиљно веровао у заједничку будућност српског и осталих југословенских народа.

Војводићева књига је, посредством њеног главног јунака, Стојана Новаковића, заправо пресек српске историје друге половине 19. и почетка 20. века. Уз помоћ богатог избора података из архивских докумената расту-мачене су у њој и многе дилеме српске спољне политике, проистекле често из унутрашњих подела и дилема, а исто тако и неповерења у политику локалних држава или великих сила. Једно се, међутим, показало сигурним: Новаковићево заступање српских националних и државних интереса уживало је скоро неподељено поштовање српског народа.

Приводећи крају овај приказ желим да истакнем да се и овом као и многим другим књигама Војводић представио као врстан истраживач. Иза сваког његовог казивања, сваког закључка, стоје прворазредни извори. Он спада у ред оних наших историчара који су знатан део свог радног века провели у архивима претурајући разне фондове, тражећи и налазећи документе за историјске теме и проблеме који су га занимали. Због тога су сви његови радови богати новим чињеницама, научно су поуздани и на изворној грађи су чврсто утемељени. Читалац ће се уверити да се тиме одликује и ова књига о Стојану Новаковићу и оној његовој делатности која је у досадашњој историографији, иако веома значајна, у знатној мери била занемарена.

ЉУБОДРАГ ДИМИЋ

У временима у којима се све преиспитује: људи, идеје, покрети, националне концепције, територијални оквири државе и жртве положене за њихово остварење, у којима се преплићу и сударају идеологије и политичке емоције, рационално и ирационално, научно и ваннаучно, добро је сетити се историчара и његовог дела. То чини, на посебан начин, историчар, проф. др Михаило Војводић, књигом о историчару и дипломати, државнику, националном раднику Стојану Новаковићу.

У научном делу проф. Војводића, дописног члана САНУ, које чини 15 књига, више томова приређене архивске грађе и неколико стотина научних и стручних радова, могуће је учити већи број тематских кругова стручних интересовања, посвећених изучавању историје српског народа и државе у другој половини 19. и првим деценијама 20. века, историје европског Југоистока, међусобних односа балканских држава, улоге великих сила на Балкану, „Источног питања”. У том разуђеном и богатом тематском спектру, важне историјске преломнице османског и постосманског доба модерних држава на Балкану (1864, 1875–1878, 90-е године 19. века, 1903, 1906, 1908, 1912–1913, 1914), тачке су сусрета историчара са политичким и националним учинком Стојана Новаковића.

Проф. др Михаило Војводић, изузетни зналац опште и националне историје, научник са интегритетом и истраживач са неугасивом вољом за новим трагањима, на много начина јесте историчар посвећен изучавању дела Стојана Новаковића, а тиме и његов биограф. Важну улогу коју је Стојан Новаковић играо у државној политици и дипломатији Краљевине Србије Михаило Војводић је уочио већ приликом истраживања и писања свог првог већег рада – докторске дисертације посвећене Скадарској кризи из 1913. године. Од тада до данас, у периоду дугом готово 45 година, систематично и са великом посвећеношћу, у бројним радовима и књигама попут дела „Србија у међународним односима крајем 19. и почетком 20. века”, „Изазови српске спољне политике”, „Србија и балканско питање 1875–1914”, „Путеви српске дипломатије: огледи о спољној политици Србије у 19. и 20. веку”, „Петроградске године Стојана Новаковића”, „Стојан Новаковић и Владимир Карић”, „Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса”, стручна интересовања проф. Војводића преплитала су се са општим друштвеним учинком Стојана Новаковића. Историчар је истраживао, анализирао, тумачио дело Стојана Новаковића писца и научника, националног радника, посланика и дипломате, министра, партијског вође, председника владе, државника. У питању је својеврсни истраживачки „луќ” који у једној знаменитој личности српске науке и културе спаја ангажованог интелектуалца, историчара и ерудиту, упорног, одмереног и дискретног ди-

пломату, са вештим и способним човеком политике. На тај начин, посебно књигом „Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса”, проф. Војводић је указао на важно, мада не и довољно уочено место које је Стојан Новаковић имао у креирању спољнополитичке оријентације Краљевине Србије на прелазу из 19. у 20. век.

О каквој је књизи реч? У питању је веома слојевито дело, јер писати о Стојану Новаковићу не значи само уложити истраживачки труд и сагледати многострану личност Новаковића, већ и темељно истражити историјски контекст у коме је он деловао. Несумњиво да целом истраживању претходе питања која увек муче историчара који настоји да сагледа конкретног појединца у конкретном историјском времену и која су по свом карактеру увек много универзалнија од саме теме о којој аутор пише. Шта и колико знамо о људима који „испуњавају историју”, осмишљавају идеје, личним печатом обележавају догађаје и одређују историјске процесе, а чији нам животи измичу, а стварна улога и историјски учинак остају неуочени? На који начин у увек више него сложеним историјским околностима, уз посматрање епоха које се смењују у једном људском животу („различита времена”), генерација и кругова истомишљеника који сазревају у истим околностима, идеја које пресудно обликују како њихове приврженике, тако и оне којима остају стране и неприхватљиве, институција унутар којих појединци делују, доћи до личности која је предмет наших занимања? Како сагледати личност која је једним делом увек типична, што значи за истраживача „ухватљива” јер рефлектује све особености времена у коме живи, простора на коме делује, друштва коме припада, а на другој страни сасвим особена, специфична, јединствена? На који начин реконструисати један стваралачки живот који је остао у изворима забележен само у траговима када у постојећем историографском наслеђу нема много ваљаних подстицаја који нуде поуздане одговоре на питања која историчар поставља?

Стојан Новаковић, један од најзначајнијих писаца српске историје, није сматрао потребним да у бројним публикованим радовима остави довољно „трагова” о сопственој улози у историјским процесима који су карактерисали време у коме је живео и о коме је писао. Показало се, такође, да је и литература о истакнутом политичару, дипломати и државнику, какав је био Стојан Новаковић, крајње шкрта и да не представља поуздани темељ и инструктивни путоказ за истраживача. Одговори су морали бити тражени у фондовима и збиркама домаћих и иностраних архива – у темељном деценијском раду, уз разгртање мноштва архивске грађе и утрошак великих радних енергија. Саставни део истраживања чинило је разумевање суштинског значаја важних историјских преломница на којима су српска држава и друштво били принуђени да бирају пут којим ће им поћи историја, посматрање простора који поред ондашње Србије захвата целокупни српски

простор, европску Турску и балканско окружење, сагледавање делатности великих европских сила и њихових интереса на Балкану. Истражујући појединца, проф. Војводић није пропустио прилику да укаже на нараштај великих амбиција и великих замисли коме је припадао и сам Новаковић. Сабирање знања, стицање искустава на страни, прављење планова за будућност, подређивање личних живота националним потребама, предани рад и спремност на жртву, чврста вера у успех, жеља да Србија напредује и постане модерна европска држава, неке су од карактеристика наведених генерација.

Књига која је пред читаоцима, „Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса”, реконструишући политичку и дипломатску делатност појединца проговара о кључним историјским процесима на Балкану, могућностима балканских држава и народа и „балканском питању” као скупу ситних и крупних искључивости и лако запаљивих сукоба. Истраживање је показало у којој су мери велике силе својим присуством и делањем све сукобе балканских народа чиниле дубљим, неизвеснијим, трагичнијим. Разумевање интереса великих сила и потреба балканских држава да своје „амбиције” уклопе у интересе „великих” било је, како показује историја коју приповеда проф. Војводић, предуслов опстанка. Таква политика, на коју је и Србија била упућена, истовремено је била и казна и награда, обећање и поткупљивање, протажирање и запостављање. Успех је умногоме зависио од даровитих појединаца који су разумели тренутак, добро се оријентисали у датим околностима, уз ослона на знање креирали политику. Њихов лични допринос најдиректније је уграђиван у унутрашњи и спољни, за савременике увек недовољно видљиви и спори процес изграђивања државе кроз етапе у којима учествују, не једна, већ више генерација.

Обављајући дужност министра просвете, Стојан Новаковић је најдиректније утицао на формирање свести да се добром школом и смишљеном просветном политиком обезбеђује уједињење и будућност народу. По његовом мишљењу, „духовна револуција”, под чим је подразумевао преображај у сфери културе и просвете, најдиректније је подстицала ослободилачке тежње српског народа и пресудно утицала на формулисање програма за њихово остварење. Из тих разлога је, у годинама када је вршио дужност Министра просвете, економски подржавао културно и просветно уздизање српског народа ван матице, подизао школе, слао књиге, бринуо о формирању и упућивању учитеља у области где живе Срби али се и старао да српска књига и научна издања „стигну” до универзитетских библиотека у европским престоницама и значајним центрима. Његове речи да ће српско друштво и појединци у надолазећем 20. веку „имати онолико колико су спремни да уложе у своје образовање”, биле су не само отрежњавајуће већ и готово пророчке.

Као дипломата Новаковић је скретао пажњу властима у Београду на важност праћења и анализирања свега што се дешава у Турској и у европским државама – сваког политичког заокрета, иницијативе, реакције, дипломатског сигнала, појаве нових идеја, немира, побуне. Сматрао је да „држање великих” одређује политичко понашање и обавезује мале државе. Свако игнорисање политике великих сила сматрао је кобним за мале народе. У датим околностима процењивао је да Србија није у стању да на остваривању својих егзистенцијалних интереса и уједињења српства учини више од благог дипломатског притиска и добије више од скромног уступака. За више од тога било је потребно економски ојачати Србију, реформисати њене државне институције, модернизовати војску, утемељити добар систем образовања. Било је, такође, потребно наћи савезника из круга великих сила, а за Стојана Новаковић је то била Русија.

Књига „Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса” по својој структури је мозаична. Чини је петнаест тематских поглавља, различитих по садржају и уклопљених у складну мисаоно-кохерентну целину. Прва два поглавља, насловљена „Национални радник” и „У спољној политици Србије” представљају целину за себе у којој је дата „вертикала” Новаковићевог политичког и дипломатског деловања. У широким потезима приказана је делатност Стојана Новаковића на заштити националних интереса Срба и државних интереса Краљевине Србије. Сазревање „српског питања” пратило је стицање искустава и сазревање интелектуалца, политичара, дипломате и националног радника. Чланство у националним организацијама и рад у државној служби омогућили су Новаковићу добар увид у „стање на терену”, а дужност у дипломатији додатно развила вештину усклађивања националних интереса и планова са прихваћеним обавезама. Делатност на културно-просветном плану је показала у којој се мери путем школе могла развијати свест о припадности српском народу и подаништву српској држави и вера у потребу националног обједињавања. Ангажман на спољнополитичком плану допринео је провери могућности и оквира реализације националног програма у датом спољнополитичком контексту. Избегавати радикалне кораке у својој политици, имати план и бити прецизан у својим захтевима, сарађивати са суседима, наћи ослонац у једној од великих европских сила само су нека од сазнања до којих је, делатношћу на спољном и унутрашњем плану, дошао Стојан Новаковић. У тим деловима књиге отворена су бројна питања којима се аутор враћа у наредним поглављима застајући на микроплану и подробније анализирајући уочене појаве и процесе.

Други тематски круг студије, „Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса”, чине поглавља „О првом устанку – губитак средњовековне и обнова модерне државе”, „Опомена Берлинског конгреса”, „У

Анексионој кризи”. У њима је приказано на који је начин Стојан Новаковић као историчар Првог српског устанка, савременик Берлинског конгреса и активни учесник у Анексионој кризи, разумевао историјски процес зачет 1804. и његове важне преломнице какве су биле 1878. и 1908. Промислјено искуство стечено у етапном изграђивању државе током 19. века било је од важности генерацијама које су се у првим годинама 20. века нашле пред задатком уједињења целокупног српства. За самог Стојана Новаковића, како показују истраживања проф. Војводића, кључни проблем уједињења проишцао је из „разбијености” српског народа и његовог деценијског развоја „у различитим условима” (Србија, Турска, Аустроугарска), што је водило подвајању. Подједнако важни и упозоравајући за Новаковића били су и сучељеност балканских народа, супротстављеност њихових држава, „укрштеност” националних интереса, сепаратизми и антагонизми који су одатле проишцавали. Све је то, по његовом мишљењу, ишло на руку ванбалканским силама и упозоравало балканске народе да једино у међусобној сарадњи и разумевању могу да остваре самосталност и опстану. У питању је била важна поука историје.

О могућностима дипломатије и учинку способног дипломате говоре поглавља „Новаковић у Русији”, „Посланик у Паризу”, „Рад на закључењу железничке конвенције Србије и Турске (1887–1888)”. У њима се могу сагледати резултати рада Стојана Новаковића засновани на доброј обавештености, упорности, дискретности, знању, разумевању историјских процеса, коришћењу искустава „великих народа” и угледању на њих. Битну саставницу и предуслов успешног наступа на спољнополитичком плану представљала је „унутрашња консолидација” Србије и решавање спорова који су слабили и исцрпљивали државу. О важности тих питања проф. Војводић пише у поглављима „Сукоб и измирење са митрополитом Михаилом”, „Односи са краљем Миланом”, „Финансије и наоружање војске – два питања из програма Новаковиће владе (1895–1896)”, „Новаковић и обнављање Српске напредне странке”. Њихов садржај сведочи у којој је мери лично било подређено политичком, а страначко државном у животу Стојана Новаковића.

Тематску целину за себе представљају поглавља насловљена „За савез балканских држава”, „На мировној конференцији у Лондону 1912–1913”, „О будућности”. У њима је указано на процес који је започео сазревањем свести о сарадњи балканских држава, наставио се конкретним резултатима савезништва оствареним у Првом балканском рату и последицама сукоба који је произвео Други балкански рат и водио ка будућности коју историчар види у заједничкој југословенској држави. У потрази за успостављањем стратешке „равнотеже” на Балкану, идентификовањем и поштовањем заједничких интереса и успостављањем солидарности балканских народа, свој

удео имао је и Стојан Новаковић. Његова процена да „заједнички корак” малих балканских држава „вреди више него бројни појединачни кораци” сваке од њих понаособ, показала се као тачна. Ипак, историјски процес није дугорочно ишао у том правцу. Расправе балканских суседа око расподеле територија европске Турске, задобијених у Првом балканском рату, преточене су у нови војни сукоб који је за дуги низ година постао „гробница” сваког покушаја српско-бугарске сарадње. Насупрот погубним резултатима сукоба, Стојан Новаковић је био убеђен да једино идеја јединства под „заједничким југословенским именом” представља адекватну одбрану Србије и српства од аспирација Аустроугарске. Та велика балканска интеграција, остварива у будућности, суштински је представљала биланс политике којој је и Стојан Новаковић дао велики допринос.

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

Неколико деценија је прошло од како је започело моје интересовање за рад Стојана Новаковића, првенствено национални, и за његово учешће у спољној политици Србије. Архивска истраживања која сам обављао о темама у вези са улогом Србије у међународним односима у другој половини 19. и почетком 20. века су ме на то подстакла јер сам у свим важним спољнополитичким питањима налазио његово име. Питао сам се зашто је он остао превише у сенци звучних имена каква су били Гарашанин, Ристић, Пашић, Миловановић, али сам одговор на то саопштио у својим радовима. Уверио сам се, међутим, да је управо Новаковић творац читавог једног програма спољне политике Србије који је настао 70-их година 19. века и трајао све до Првог светског рата, затим да је дипломата који је био предодређен за рад у најважнијим иностраним престоницама, и да је државник са скоро пресудном улогом у озбиљним кризним годинама, на пример у економској и политичкој кризи 1895/6. године, Анексионој кризи 1908/9. године и у ратним годинама на Балкану 1912/13. године. Нагласио бих да му је плодни историографски рад пружио изванредну основу за његово државничко и дипломатско деловање, премда су оцене и тумачења која је износио остала, усудио бих се да кажем, не увек довољно прецизно оцењена, осим што су поједини историчари с правом указивали на његове значајне резултате у упознавању српског средњег века и Првог српског устанка. Проучавајући средњовековни простор, посебно узроке пораза у сукобима са Турцима у 14. и 15. веку и крај српских средњовековних држава, Новаковић је налазио у томе појаве које се, како је тврдио, у српској историји не би смеле поновити. То ће најбоље исказати у својим делима посвећеним обнови српске државе почетком 19. века. А о питањима свога

времена, дакле о другој половини 19. и почетком 20. века, писао је више политичке студије али махом мемоарског или полумемоарског карактера, драгоцене за разумевање текућих појава али и пуне опомена за међусобну подељеност српског народа и то још у опасностима од спољног непријатеља, да би најзад, пред крај живота, оценио да начела његовог времена немају ништа са начелима прошлих времена. „Данас нам ваља гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење.” Биле су ово мисли човека који је свој научни рад ставио у службу националних идеала, а ти идеали били су уједињавање народа, најпре културом а затим политиком. Свему овоме напред изнетом додао бих речи Слободана Јовановића који је у својим успоменама за Новаковића казао да је био више национално-културни радник, али његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли су му да он и на пољу практичне политике постигне велике успехе.

Придружујући се овим речима, закључио бих следеће: да су ми архивска истраживања о Новаковићу и ишчитавање његове историографске заоставштине омогућили да тумачим Новаковића онако како сам то учинио у овој књизи, дакле, да искажем висок суд о његовој улози у политици Србије.

На крају, речи захвалности желим да упутим Српској књижевној задрузи која је издала ову књигу, академику Василију Крестићу за идеју да ову књигу спремим за Задругин стодвадесетогодишњи јубилеј, и колегама које су ту идеју поздравили. Хвала Задругином главном уреднику Драгану Лакићевићу за бригу да ова књига нађе достојно место у плавој едицији. Захваљујем и господину и госпођи Црномарковић који су допринели да се књига примерено уреди као и Снежани Ристић из Историјског института на помоћи у претходној припреми израде рукописа. Изражавам велику захвалност и данашњим промотерима књиге: Василију Крестићу који је уз то и писац предговора и Љубодрагу Димићу на лепим речима које су о њој исказали. Хвала и свима вама на присуству овом за мене свечаном чину.